

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „СОЦИАЛНА, ТРУДОВА И ПЕДАГОГИЧЕСКА ПСИХОЛОГИЯ“**

МАРИЯ АРИСТОТЕЛУС

СПОРТНА СРЕДА И СЪСТЕЗАТЕЛНО ПОВЕДЕНИЕ

АВТОРЕФЕРАТ

**на
дисертация за присъждане на
образователна и научна степен
„Доктор”**

**София,
2017 г.**

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „СОЦИАЛНА, ТРУДОВА И ПЕДАГОГИЧЕСКА ПСИХОЛОГИЯ“**

МАРИЯ АРИСТОТЕЛУС

СПОРТНА СРЕДА И СЪСТЕЗАТЕЛНО ПОВЕДЕНИЕ

АВТОРЕФЕРАТ

на
дисертация за присъждане на
образователна и научна степен
„Доктор”

**Професионално направление:
3.2. „Психология” (Социална Психология)**

**Рецензенти:
проф. Стойко Ванчев Иванов, ДН
доц. Галина Домусчиева-Роглева, доктор**

**Научен ръководител:
проф. Татяна Янчева, ДН**

**София,
2017 г.**

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита пред научно жури от катедра „Социална, трудова и педагогическа психология” при Философски Факултет на Софийския Университет „Св. Климент Охридски“.

Дисертационният труд е с обем 153 страници и се състои от увод, изложение в пет глави, библиография и приложение. Съдържанието на всяка от главите е разпределено в отделни параграфи. Основният текст съдържа 22 таблици и 20 фигури. Библиографията включва 143 литературни източника на български, английски и гръцки език.

Защитата на дисертационния труд пред научно жури ще се състои на 6 Юли 2017 от 13:00 часа в 63 зала на СУ „Св. Климент Охридски“ на открито заседание на избраното научно жури.

Материалите по защитата са на разположение в канцеларията на специалност „Психология“, 60 кабинет, ет. 3, Южно крило, Ректорат – СУ „Св. Климент Охридски“, както и на сайта на университета – www.uni-sofia.bg.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

Първа Глава: ТЕОРЕТИЧНА ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА

- **I.1.** Влияние на социалната среда върху формирането на личността и поведението
- **I.2.** Спортната среда като вид социална среда

Втора Глава: ВЛИЯНИЕ НА СПОРТНАТА СРЕДА ВЪРХУ СЪСТЕЗАТЕЛНОТО ПОВЕДЕНИЕ

- **II.1.** Спортна среда, личност и състезателно поведение
- **II.2.** Особеностите на състезателното поведение в художествената гимнастика
- **II.3.** Специфика на състезателното поведение във футбола
- **II.4.** Психични качества и умения и състезателно поведение
- **II.5.** Собствена концептуална рамка

Трета Глава: ХИПОТЕЗА, ЦЕЛ, ЗАДАЧИ, МЕТОДИКА И ОРГАНИЗАЦИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

- **III.1.** Работна хипотеза
- **III.2.** Цел и задачи
- **III.3.** Обект на изследването
- **III.4.** Методика на изследването
- **III.5.** Организация на изследването

Четвърта Глава: АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

- **IV.1.** Анализ на резултатите от изследване на спортната увереност
- **IV.2.** Анализ на резултатите от изследване на Аз-ефективността
- **IV.3.** Анализ на резултатите от изследване на целевата ориентация
- **IV.4.** Анализ на резултатите от изследване на мотивационния климат
- **IV.5.** Анализ на резултатите от изследване на локализацията на контрола
- **IV.6.** Анализ на резултатите от изследване на перфекционизма
- **IV.7.** Резултати от корелационния анализ на данните от проведеното изследване
- **IV.8.** Резултати от регресионния анализ на данните от проведеното изследване

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

- Изводи
- Препоръки

Литература

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1.1. Актуалност и значимост на проблема

Спортът е специфичен социален феномен и като такъв той неизбежно отразява характера на обществото. В него трите аспекта – личност, поведение и дейност се преплитат и взаимодействат по специфичен начин.

Спортът изисква силни и високоразвити личности. Обективните процеси в съвременния спорт налагат нов поглед и подход към личността на спортиста в качеството ѝ на интегрална психологическа характеристика на човека, която влияе върху неговата подготовка и реализация.

При анализа на същността на спорта като част от обществената система, при разкриването на предпоставките и факторите за успешното функциониране, развитие и реализация на личността в и чрез спорта, ние приемаме, че поведението и действията на спортиста могат да бъдат разбрани, прогнозирани и регулирани само при отчитане на сложните връзки и взаимодействия на личността със средата и нейния контекст. Специфичните особености на макросредата във високотласния спорт - глобализация, свръхкомерсиализация, постоянно изостряща се конкуренция, голяма публичност и т.н. генерират голям интерес и високи социални очаквания.

Състезателната реализация на спортистите зависи от изграждането на определени модели на поведението, адекватни на специфичната спортна среда. Тези модели включват съответни регулаторни механизми, които са конкретни за всеки спорт.

Всеки спорт има своите изисквания от гледна точка на състезателното поведение на спортиста. Някои спортове изискват перфектно изпълнение на заучените комбинации от действия при относително стабилни параметри на средата, които изискват максимално адаптиране на личността към спецификата на средата по отношение на физическата, техническата, тактическата и психическата подготовка, за да може да се реализира в състезанието. Други спортове се характеризират с нестабилна среда, която изисква от състезателите поведение с широк диапазон от възможни допустими действия (Т. Янчева, 2004). Личността на спортиста трябва да се адаптира към спортната среда в съответния спорт. Това изисква да се развият необходимите психични качества за успешното усвояване и справяне с изискванията на вида спорт и с неговите дейностни характеристики.

В настоящия дисертационен труд представяме резултати от изследване на състезатели от два различни вида спорт, от гледна точка на изискванията на специфичната спортна среда, с различни изисквания към състезателното поведение – футбол и художествена гимнастика, от две различни култури – Кипър и България.

Футболът е един от най-популярните и обичани спортове не само в Кипър и България, но и в целия свят. Футболът е типичен колективен спорт, който протича в неопределена, с постоянно променящи се параметри среда. От състезателите се изисква да се справят с нарастващата комерсиализация, високите социални и клубни очаквания, голямата конкуренция и др.

Художествената гимнастика е спорт, който се упражнява и индивидуално, и колективно (ансабли). Той протича в условията на определена, с ясни параметри среда. От състезателките се изисква прецизно изпълнение на предварително заучени действия (съчетания). В България и Кипър условията, при които се развива този спорт са много различни. Тези различия са свързани с традиции, постижения и на тази база очаквания.

В България художествена гимнастика е един от най-популярните и обичани спортове, в Кипър – един „забравен спорт“.

В този план е поставена целта на настоящата дисертационна работа - да се проучат изведени на основата на теоретичния анализ и практическо наблюдение психични качества на футболисти и състезателки по художествена гимнастика като компоненти на състезателното поведение и да се потърси взаимовръзката с изискванията на специфичната спортна среда в конкретния вид спорт (футбол и художествена гимнастика).

СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертацията е структурирана в увод и четири глави.

В *увода* е обоснован изборът на темата, актуалността на проблема и практическата значимост на изследването. Дефинирана е целта на дисертационния труд, определени са обектът и предметът на емпиричното изследване.

В **първа глава** (ТЕОРЕТИЧНА ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА) в рамките на два параграфа са анализирани влиянието на социалната среда върху формирането на личността и поведението и спортната среда като вид социална среда.

В параграф 1 (ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛНАТА СРЕДА ВЪРХУ ФОРМИРАНЕТО НА ЛИЧНОСТТА И ПОВЕДЕНИЕТО) са проследени различните теории за социалната среда и нейните компоненти и тяхното влияние върху процеса на изграждането на индивида като личност, върху светогледа, възприятията и върху поведенческите му стратегии. На базата на направения литературен обзор се представят основните постановки за връзката и влиянието на социалната среда върху човешкото развитие. В тази част на дисертацията се представя взаимодействието на трите феномена личност – поведение – среда и как авторите разглеждат и анализират обкръжаващата социална среда като взаимосвързвана и определяща поведението на човека, като съвкупност от актове и реакции на личността спрямо условията и особеностите ѝ.

В параграф 2 (СПОРТНАТА СРЕДА КАТО ВИД СОЦИАЛНА СРЕДА) се представят специфичните характеристики на спортна среда, които оказват съществено влияние върху формирането на личността и поведението на занимаващите се. Изучаването на развитието на личността в условията на спортната дейност е свързано с анализ на особеностите на спорта като специфичен вид социална дейност. В тази част на дисертацията се извежда психологическия анализ на особеностите на протичане на спортно-състезателната дейност във всеки конкретен вид спорт, който дава възможност да се очертаят спецификата на психологическото натоварване по време на подготовка и състезание, дейностно-двигателните особености на съответния спорт, и на тази основа, изискванията, които така изведените особености на специфичната спортна среда предявяват към състезателното поведение на спортиста и обуславят контекста за неговата реализация.

Втората глава (ВЛИЯНИЕ НА СПОРТНАТА СРЕДА ВЪРХУ СЪСТЕЗАТЕЛНОТО ПОВЕДЕНИЕ) се разделя в пет параграфа в които се разкриват особеностите на спортната среда, личността и състезателното поведение във футбола и художествената гимнастика. В тази част фокусът е върху спортната среда и същественото ѝ влияние върху поведението и действията на състезателите. Спортната среда задава определена поведенческа рамка, която определя специфичните изисквания към състезателното поведение. На базата на изследванията на различните автори различните спортове протичат при различни условия и ситуации, произтичащи от спецификата на конкретната спортна среда. В тази част на дисертацията се разглежда проблема за връзката между спортната среда и състезателното поведение през призмата на два спорта (художествена гимнастика и футбол), различни както по

характера на действията, така и по отношение на специфичната спортна среда, в която те протичат.

Футболът и художествена гимнастика са два различни спорта по отношение на спецификата на средата, в която се реализират. На тази база са различни и изискванията към състезателното поведение. Личността на спортиста трябва да се адаптира в тази среда.

Регулацията на поведението и адаптацията на спортиста към специфичните условия на спортно-състезателната дейност до голяма степен зависят от субективното възприемане и моделиране на средата. До голяма степен тези вътрешни модели са резултат и от социалното учене. В този смисъл постановката и управлението на процеса на спортна подготовка в значителна степен влияе върху тяхното съдържание и организация. Съществено значение за адаптацията на спортиста и ефективността на състезателното поведение имат:

Локализация на контрола, като генерализирано очакване за степента, в която подкреплението или резултатът на състезателите зависи от собственото им поведение и лични характеристики и се поддават на контрол.

Аз-ефективността, свързана с увереността на спортиста в своите способности да действа успешно в конкретни ситуации и да упражнява контрол върху поведението си.

Себепрепятстването, свързано с атрибутирането на причините за неуспех.

Мултудименсионалният перфекционизъм, свързан със срамеж за перфектно изпълнение.

Целевата ориентация, свързана с целите за постижение, които ръководят вземането на решение и поведението в контекст, свързан с постижения.

Мотивационният климат, свързан с въздействията на социалната среда и ситуацията.

Спортната увереност, свързана с увереността на спортистите да упражняват контрол върху собствените способности и върху средата.

Разглеждането на себе си като причина, а средата като подлежаща на промяна на контрол създава обобщена личностно-поведенческа нагласа у спортиста, че неговите цели са постижими. Това му позволява да се адаптира успешно към средата, в която се реализира, да поддържа своята идентичност, да изгражда адекватни поведенчески модели. По този начин се създават психологически предпоставки за успешна състезателна реализация.

Емпиричната част на дисертацията е оформена в 2 глави. В *трета глава* (ХИПОТЕЗА, ЦЕЛ, ЗАДАЧИ, МЕТОДИКА И ОРГАНИЗАЦИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО) е описана теоретичната рамка, върху която е изградено емпиричното проучване и основанието за избор на съответните инструменти за изследване на изведените на базата на теоретичния анализ психични качества, които са в основата на състезателното поведение - Аз-ефективност и себепрепятстване, Перфекционизъм, Спортна увереност, Локализация на контрола, Целева ориентация, Мотивационен климат.

Четвъртата глава (АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ) представя резултатите от проучването, основано върху 2 извадки – българска и кипърска, които се състоят от общо 100 изследвани лица, съответно 50 български и 50 кипърски състезатели. По 25 от тях са кипърски и български състезателки по художествена гимнастика, 25 от тях са кипърски футболисти и 25 – български.

Представени са използваните статистически процедури за извършване на необходимите анализи и описанието на резултатите. Получените резултати се съпоставят на базата на вида спорт и националността. Данните се обобщават и се дават изводите на базата на корелационен и регресионен анализ. Разкриват се сходства и различия между изследваните футболисти и състезателки по художествена гимнастика и между кипърските и българските състезатели.

Получените резултати от изследванията предлагат доказателства и в подкрепа на тезата, че съществува комплекс от психически качества, които са повлияни от специфичната спортна среда, характерна за конкретния вид спорт. Получените от проверката на структурната организация на използваните скали и въпросници в български и кипърски контекст високи психометрични показатели дават възможност да се направи извод, че те успешно могат да се прилагат в бъдещи изследвания. В този смисъл те са от важно значение за развитието на спортна психология в Кипър.

ПОСТАНОВКА И ОРГАНИЗАЦИЯ НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Въз основа на направения теоретичен обзор бяха формулирани работните хипотези, основната цел и задачи на изследването.

ХИПОТЕЗА, ЦЕЛ И ЗАДАЧИ, МЕТОДИКА И ОРГАНИЗАЦИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Работна хипотеза на изследването

Според нашата предварителна хипотеза специфичната спортна среда в конкретния вид спорт и неговите дейностни характеристики влияят върху изведените параметри на състезателното поведение.

Предполагаме, че съществуват определени различия в състезателно поведение на спортистите, в зависимост от спецификата на конкретния вид спорт (индивидуален или колективен), неговите дейностни характеристики и изисквания към личността.

Допускаме, че съществува комплекс от психически качества, които са повлияни от специфичната спортна среда, характерна за конкретния вид спорт.

Целта на настоящето изследване е да се проучат изведените на основата на теоретичния анализ и практическо наблюдение психични качества на футболисти и състезателки по художествена гимнастика като компоненти на състезателното поведение и да се потърси взаимовръзката с изискванията на специфичната спортна среда в конкретния вид спорт (футбол и художествена гимнастика).

Задачи на изследването

За реализирането на тази цел си поставихме следните задачи:

1. Да изследваме изведените на базата на теоретичния анализ психични качества, които са в основата на състезателното поведение:
 - Аз-ефективност и себепрепятстване
 - Перфекционизъм
 - Спортна увереност
 - Локализация на контрола
 - Целева ориентация
 - Мотивационен климат
2. Да установим зависимостите между изследваните показатели.
3. Да потърсим евентуални различия при компонентите на състезателното поведение, в зависимост от спорта.
4. Да установим евентуални различия между изследваните състезатели от България и Кипър.

На основата на получените резултати да потърсим възможности за оптимизиране на спортно-състезателната дейност.

Организация и процедура на изследването

Обект на нашето изследване бяха общо 100 състезатели - 50 състезателки по художествена гимнастика на възраст от 13 до 20 години със спортен стаж от 7 до 14 години (табл. 2). 25 от тях са кипърски състезателки от 2 различни клуба по художествена гимнастика („Amathus Limasol” и „Diagoras Nicosia”) във възраст девойки (13-15 години) и жени (16-20 години). 25 са български състезателки от спортен клуб “Елит, Стара Загора във възраст девойки (13-15 години) и жени (16-20 години). Изследвани са и 50 футболисти, от които 25 са кипърци от един кипърски отбор („AOL Lakatamias”) от „Б” група на възраст 15-16 години и 25 футболисти от български отбор (PFC „Славия” София) от „Б” група на възраст 15- 16 години (табл.2).

Табл. 2: Обект на нашето изследване

страна спорт	N	Кипър		България	
		Художествена гимнастика	50	„Amathus” Limasol и „Diagoras” Nicosia	25
Футбол	50	“Aol” Lakatamias	25	„PFC Славия София”	25
Общо	100		50		50

Методика на изследването

За решаване на изследователските задачи използвахме комплексна методика, която включва:

1. Теоретичен анализ.
2. Експериментално проучване, което включва:
 - 2.1. **Скала на диагностика на спортната увереност на Vealey (1986)**, адаптирана за български условия от Ж. Желязкова и Е. Савчева (2008). Скалата включва 13 твърдения, които оценяват субективното усещане за лична увереност спрямо тази на най-уверения състезател, който познават. При оценката на всеки айтем се използва 7-степенна скала от Ликертов тип.

2.2. **Методика на изследване на Аз-ефективността в спорта, (Т. Янчева и Ц. Мишева, 2005)** Скалата включва 21 айтема, разделени в 2 субскали: Аз-ефективност, Себепрепятстване.

За оценка се използва 5-степенна скала от Ликертов стил.

2.3 **Скала за изследване на мултидименсионалния перфекционизъм в спорта (Multidimensional perfectionism scale I - MPS)** на Frost, Martens, Lahart и Rosenblade (1990), адаптирана в българските условия от Т. Янчева (2009).

Скалата включва 35 айтеми, разделени в 6 субскали: Лични стандарти, Притеснения от грешки, Съмнения в действията, Родителска критика, Родителски очаквания, Организираност.

При оценката на всеки айтем се използва 5-степенна скала от Ликертов тип.

2.4. **Въпросник за изследване на възприетия мотивационен климат - 2 (Perceived motivational climate in sport questionnaire – 2 (PMCSQ -2)** на Newton, Duda & Yin, 2000, адаптиран за български условия от Г. Домусчиева-Роглева, 2007. Въпросникът се състои от 33 айтема и измерва 2 фактора: Мотивационен климат, ориентиран към представяне (или към егото), Мотивационен климат ориентиран към майсторството (или към задачата).

За оценка на всеки айтем се използва 5- степенна скала Ликертов тип.

2.4. **Въпросник за изследване на целевата ориентация в спорт (Task and Ego Orientation in Sport Questionnaire – TEOSQ, Duda & Nicholls, 1992),** адаптиран за българските условия от Г. Домусчиева-Роглева (2003).

Скалата съдържа 13 въпроса, които оценяват двете дименсии на целевата ориентация към постижение в спорта.

- Седем айтема измерват ориентацията към задачата, свързана с майсторството и личното усъвършенстване
- Шест айтема измерват ориентацията към себе си, очертаваща важността на превъзходството над другите.

При оценката на всеки айтем се използва пет степенна скала Ликертов тип от 1 (не съм съгласен) до 5 (напълно съм съгласен).

2.5. **Въпросник за изследване на локализация на контрола**, А. Величков и сътр. (1986).

Всички използвани в настоящото проучване методики показват добри психометрични характеристики в кипърски условия.

3. Статистически методи за обработка на данните. Резултатите бяха обработени с програмния пакет SPSS. Бяха използвани:

- Вариационен анализ
- Сравнителен анализ
- Корелационен анализ
- Регресионен анализ

Организация на изследването

Организацията на изследването премина през следните етапи:

Първия етап (от Януари 2012 до Септември 2012)

През този етап бяха извършени:

- Проучване и анализ на литературните източници по изследвания проблем;
- Формулиране на работната хипотеза;
- Уточняване на методиката на изследване и теоретичния модел;
- Уточняване на обекта на изследване;

Втори етап (от Септември 2012 до Юни 2013)

Вторият етап включва:

- Апробиране на методиките;
- Реализиране на изследването. Изследването се проведе през периода Март – Май 2013 година. Изследваните лица са общо 100 – 50 състезателки по художествена гимнастика от 2 кипърски клуба – „Diagoras Nicosia”, „Amathus Limassol” и от 1 български клуб – „Елит” Стара загора и 50 футболисти от един кипърски отбор „AOL Lakatamia, Nicosia” и от един български отбор „PFC Славия София”.
- Статистическа обработка на резултатите от изследването.

Трети етап (от 2014 до 2016 година)

- Анализ на получените резултати на изследването;

- Написване на дисертационния труд;
- Оформяне на основните изводи и препоръки;
- Подготовка за вътрешна защита на дисертационния труд.

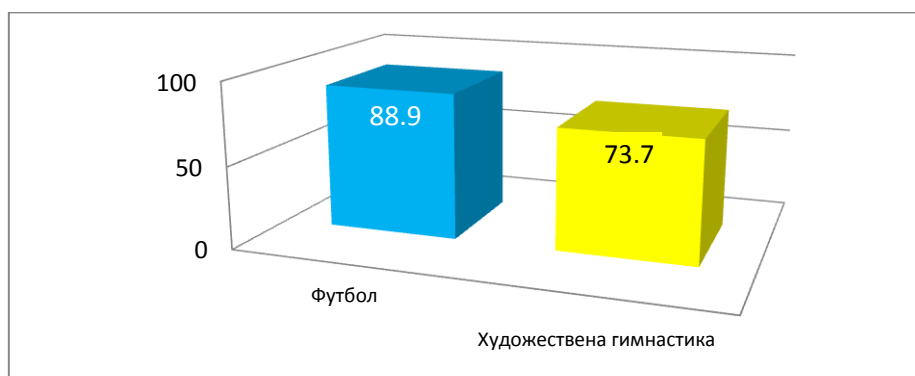
АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. Анализ на резултатите от изследване на спортната увереност

Една от задачите на нашето изследване е да установим дали съществуват различия в спортната увереност при състезателките по художествена гимнастика и футболистите, т.е. дали тя се проявява по различен начин, в зависимост от вида спорт. Резултатите от вариационния анализ по фактор спорт са представени в таблица 3 и фиг.3.

Таблица 3. Резултати от сравнителния анализ на спортна увереност по фактор спорт

Спорт	M	N	SD	Min	Max	F	p
Футбол	88.9	50	8.2	75.00	113.00	32.014	.000
Худ.гимнастика	73.7	50	17.1	38.00	116.00		
Общо	81.3	100	15.4	38.00	116.00		

Фиг. 3. Резултатите на спортната увереност по фактора спорт

Резултатите сочат, че при футболистите са налице по-високи нива на спортна увереност в сравнение със състезателките по художествена гимнастика. Увереността е личностно качество, което в голяма степен се влияе от социалната среда. Тя се възпитава от родителите и треньори и се самоизгражда в голяма степен и под влияние

на постигнатите успехи или неуспехи. В този смисъл резултатите подвърждават нашето предварително допускане.

Анализът на данните по фактора **националност** са представени на таблица 4.

Таблица 4: Анализ на резултатите на спортната увереност по фактор националност

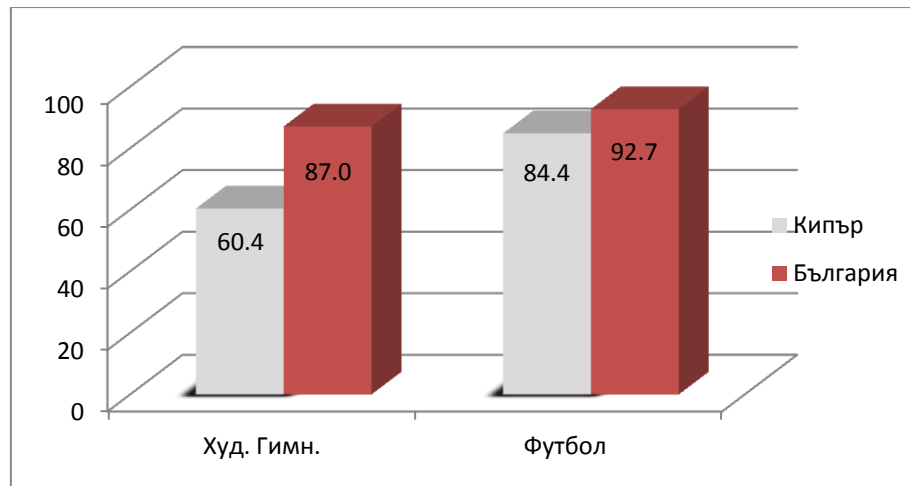
Страна	M	N	SD	Min	Max	F	p
България	89.9	50	11.2	56.00	116.00	43.881	.000
Кипър	72.8	50	14.3	38.00	95.00		
Общо	81.3	100	15.4	38.00	116.00		

По-високите нива на българите може да се дължи на факта че, българските спортисти в много по-голяма степен виждат перспектива в развитието и изявата си в спорта, което влияе върху мотивацията и поддържането на активността на състезателите. В Кипър спортът не е на толкова високо ниво. Изискванията към състезателите не са толкова високи. По всяка вероятност това влияе върху изграждането на увереността. Кипърските състезатели трудно виждат възможности за развитите и изява, особено в международен аспект. Това по всяка вероятност влияе върху спортната увереност и поведението им.

Получените резултати от сравнителния анализ между кипърските и българските футболисти и състезателки по художествена гимнастика се представят в таблица 5 и фиг.5.

Таблица 5. Резултати от сравнителния анализ на данните от изследване на спортна увереност

Спорт /Страна	Кипър					България				F	p
	N	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Худ.гимнастика	50	60.4	8.4	38.00	81.00	87.0	12.5	56.00	116.00	1.266	.411
Футбол	50	84.4	6.1	75.00	100.00	92.7	9.2	75.00	113.00	.660	.722

Фиг. 5. Резултати от сравнителния анализ на спортната увереност между Кипър и България в двата вида спорт

Кипърските спортисти и в двата вида спорт имат по-ниски стойности на спортната увереност, отколкото българските спортисти. Значими различия се наблюдават по отношение на резултатите на гимнастичките в България и в Кипър. Кипърките имат много по-ниска спортна увереност от българките. Това би могло да се дължи на факта че, художествена гимнастика не е много развит спорт в Кипър. Резултатите и изявиите на кипърските гимнастички са несъизмерими с тези на българките в международен план. Вероятно това влияе върху развитието на спортната увереност.

В **обобщение** на тези резултати може да се заключи, че при футболистите е налице по-висока увереност. Можем да предпологаме, че спецификата на средата влияе върху увереността на спортистите. В спорт като футбола, където преобладава колективизма, взаимно поемане и разпределяне на отговорност се създават предпоставки за по-голяма сигурност. Футболът е спорт с много висок социален стаус. Футболистите са обект на постоянно медийно влияние и интерес. За разлика от футбола, художествена гимнастика е предимно индивидуален спорт, който изисква от всяка гимнастичка да поема отговорността за собствените си действия. Всяка допусната грешка може да бъде решаваща за крайния резултат. Това води до несигурност и високо психично напрежение.

Получените резултати от проведеното изследване разкриват значителни резерви за оптимизиране на подготовката чрез целенасочени въздействия за стимулиране на изграждането на увереността при изследваните състезатели.

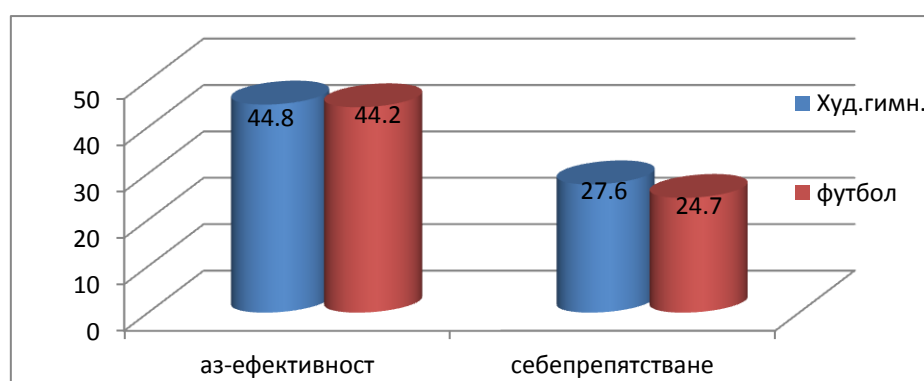
2. Анализ на резултатите от изследване на Аз-ефективността.

Една от задачите на нашето изследване е да установим дали специфичната социална среда в конкретния вид спорт влияе върху Аз-ефективността на спортистите.

Резултатите от сравнителния анализ на данните, по фактора **спорт** са представени в таблица 6 (фиг.6). Според тях състезателките от художествена гимнастика имат значимо по-високи стойности по показателя себепрепятстване в сравнение с футболистите.

Таблица 6. Резултати от сравнителния анализ на данните по фактор спорт

Спорт	Худ. гимнастика					Футбол				F	p
	N	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Аз-ефективност	50	44.8	5.6	17.00	53.00	44.2	6.0	32.00	55.00	.242	.624
Себепрепятстване	50	27.6	5.8	11.00	41.00	24.7	5.4	14.00	35.00	6.683	.011

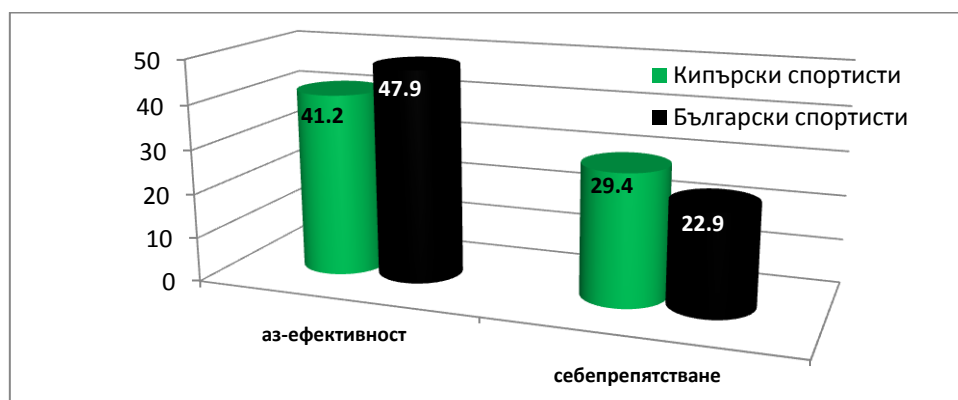
Фиг. 6. Резултати от сравнителния анализ по фактора спорт

Гимнастичките в по-голяма степен са склонни да изграждат препятствия и субективни трудности, имат по-големи съмнения. Можем да предполагаме, че специфичната спортна среда (субективизъм в оценяването, липса на възможност за компенсация на грешките, ниска възраст за начална специализация и др.) влияе върху изграждането на този личностен конструкт и може би се задействат определени защитни механизми. По отношение на Аз-ефективността не се забелязват подобни различия. Стойностите в двата спорта са близки. Възможно е Аз-ефективността като един от личностните конструкти, които имат съществено значение за активността на спортиста, целеполагането и волевата му активност, организацията и регулацията на състезателното му поведение да не се влияят толкова силно от специфичната спортна среда, а да е зависим по-скоро от спорта като цяло.

Резултатите от сравнителния анализ на данните, в зависимост от **националността** са представени на таблица 7 и фиг.7. Според тях при българските състезатели са налице по-високи стойности по показателя Аз-ефективност в сравнение с кипърските състезатели и по-ниски стойности на себепрепятстване. Кипърските състезатели имат по-високи стойности по фактора себепрепятстване, в сравнение с българските състезатели.

Таблица 7. Резултати от сравнителния анализ на Аз-ефективността и себепрепятстването в зависимост от националността

Страна	Кипър					България				F	p
	N	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Аз-ефективност	50	41.2	4.6	37.00	50.00	47.9	3.6	17.00	53.00	48.016	.000
Себепрепятстване	50	29.4	4.9	11.00	41.00	22.9	6.7	19.00	32.00	44.944	.000

Фиг. 7. Средни стойности на Аз-ефективността и себепрепятстването при кипърските и българските спортисти

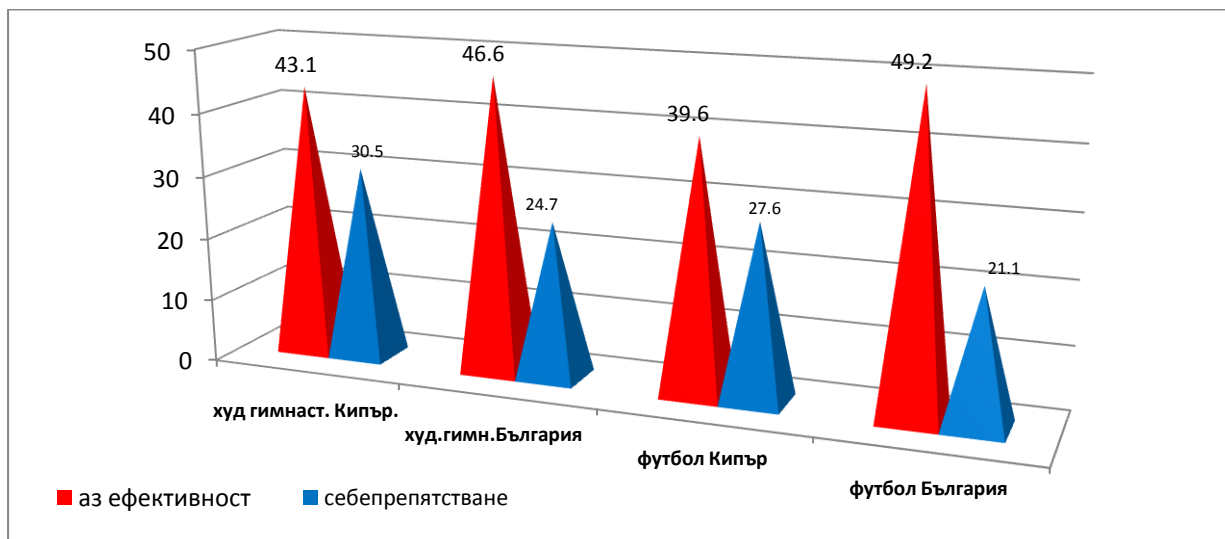
Високите стойности на себепрепятстване предполагат склонност към изграждане на стратегии за препятстване, което им пречи за успешна състезателна изява. Според данните от литературата ефективното състезателно поведение се свързва с висока Аз-ефективност и ниско себепрепятстване.

Сравнителният анализ на данните в зависимост от националността и спорта разкрива интересни зависимости (табл. 8, фиг.8).

Таблица 8. Резултати от сравнителния анализ на Аз-ефективността и себепрепятстването

Аз-ефективност	Худ. гимнастика					Футбол				F	p
	N	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Кипър	50	43.1	6.7	17.00	50.00	39.6	4.6	32.00	52.00	12.649	.001
България	50	46.6	3.7	37.00	53.00	49.2	2.9	43.00	55.00		

Себепрепятстване	N	Худ. гимнастика				Футбол				F	p
		M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Кипър	50	30.5	5.7	19.00	41.00	27.6	4.0	19.00	35.00	.476	.492
България	50	24.7	4.4	11.00	32.00	21.1	4.2	14.00	29.00		

Фиг. 8. Средни стойности на Аз-ефективността и себепрепятстване при гимнастички и футболисти от Кипър и от България

Българските състезателки имат значимо по-високи стойности при Аз-ефективността. Кипърските състезателки имат по-високи нива на себепрепятстване. Те изпитват съмнения в собствените способности. Може би липсата на международни състезания и възможностите за изява са много малки за тях. Те са по-склонни да изграждат стратегии за препятстване, което по всяка вероятност затруднява успешната състезателна изява.

При футболистите се наблюдава същата тенденция. За нас е изненадващ фактът, че получените стойности на Аз-ефективността са много ниски. Кипърските футболисти имат много ниски очаквания за лична ефективност и възможности за справяне с различни ситуации. От друга страна, според резултатите, тяхната склонност към изграждане на препятствия е много по-висока от тази при българите.

Обобщавайки получените данни от изследването, можем да предполагаем, че при българските състезатели и в двата вида спорт са налице по-благоприятни резултати от гледна точка на изискванията на спорта.

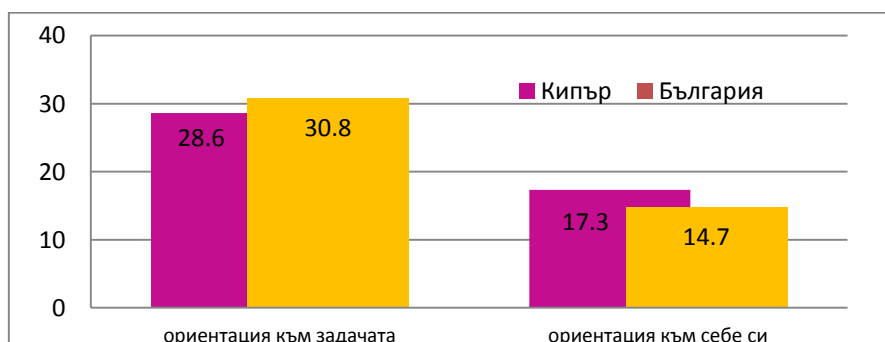
3. Анализ на резултатите от изследване на целевата ориентация

В настоящото изследване една от задачите ни е да разгледаме дали видът спорт и страната, в която се развива този вид спорт влияе върху целевата ориентация и целеполагането на спортистите.

Като цяло резултатите (табл. 9, фиг. 9) разкриват, че и при двете извадки преобладава ориентацията към задачата, но при българските състезатели тази тенденция е по-силно изразена. Различията са статистически значими.

Таблица 9. Резултати от сравнителния анализ на целевата ориентация по фактор националност.

Страна	Кипър					България					
	N	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max	F	p
Ориентация към задачата	50	28.6	3.8	17.00	35.00	30.8	2.3	26.00	35.00	11.413	.001
Ориентация към себе си	50	17.3	4.8	8.00	26.00	14.7	4.5	6.00	27.00	7.556	.007

Фиг. 9. Средни стойности на целевата ориентация при състезатели от България и Кипър.

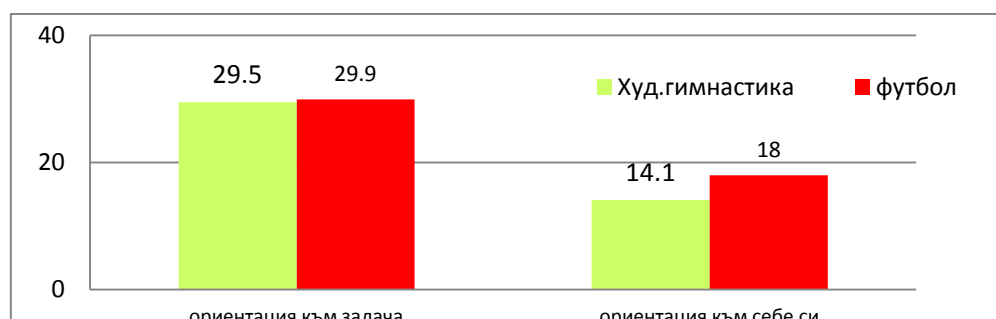
Получените резултати по фактора **националност** сочат, че българските спортисти имат значимо по-високи нива на ориентация към задачата, в сравнение с кипърските спортисти и по-ниски при ориентацията към себе си. Това означава, че и в двете държави спортистите приписват успеха в по-голяма степен на усилията. Те вярват, че тяхната състезателна реализация е резултат от собственото усъвършенстване и подобряване на техните способности, както и на продължителни тренировки.

Българските спортисти имат по-високи резултати при ориентацията към задачата, отколкото кипърците.

Резултатите от сравнителния анализ на данните (табл. 10, фиг. 10) между състезателките по художествена гимнастика и футболистите показват, че ориентацията към задачата е по-силно изразена и в двата вида спорт.

Таблица 10. Резултати от сравнителния анализ на данните от целева ориентация по фактор спорт.

Спорт	N	Худ. Гимнастика				Футбол				F	p
		M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Ориентация към задачата	50	29.5	4.0	17.00	35.00	29.9	2.5	23.00	34.00	0.426	.515
Ориентация към себе си	50	14.1	5.0	6.00	27.00	18.0	3.7	20.00	26.00	19.164	.000

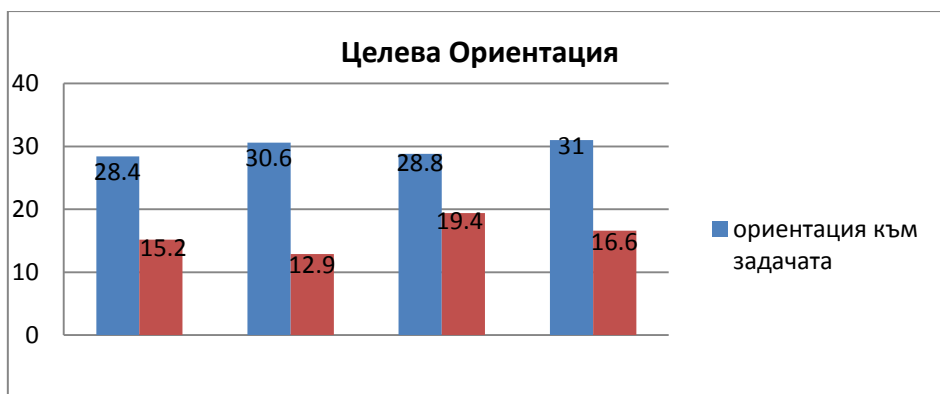

Фиг. 10. Средни стойности на целевата ориентация при състезатели по художествена гимнастика и футбол

Интересно за нас е да установим дали съществуват различия между гимнастичките от Кипър и от България и между футболистите от Кипър и от България. Получените резултати са представени в таблица 11 (фиг. 11).

Таблица 11. Резултати от сравнителния анализ на данните от изследването на целевата ориентация

Ориентация към задачата	N	Худ. гимнастика				Футбол				F	p
		M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Кипър	50	28.4	4.9	17.00	35.00	28.8	2.4	23.00	33.00	.004	.951
България	50	30.6	2.5	26.00	35.00	31.0	2.1	26.00	55.00		
Ориентация към себе си	N	Худ. гимнастика				Футбол				F	p
		M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Кипър	50	15.2	5.6	8.00	27.00	19.4	2.8	15.00	25.00	.065	.799
България	50	12.9	4.1	6.00	22.00	16.6	4.2	14.00	29.00		

Фиг. 11. Средните стойности на целевата ориентация при футболисти и гимнастички от Кипър и България

Като цяло, на базата на получените резултати всички изследвани лица са ориентирани предимно към задачата, т.е. те се характеризират с по-високо ниво на удоволствие, полагат повече усилия и проявяват вътрешен интерес към физическата активност и собственото усъвършенстване. Спортистите и от двата вида спорт, независимо от усещането си за големи или малки способности, използват адаптивни мотивационни модели като избиране на предизвикателни задачи, демонстриране на настойчивост.

Данните разкриват, че са налице различия в целевата ориентация в зависимост от националността. Българските състезатели имат по-силно изразена ориентация към задачата и по-слаба към себе си, т.е. към целева ориентация, която според данни от литературата се счита за по-благоприятна.

В **обобщение** можем да кажем, че особеностите на спортната среда влияят върху целеполагането, вземането на решение и поведението в контекст, свързан с постижения. Данните от нашето изследване разкриват, че целеполагането е ориентирано към собствено усъвършенстване, майсторство и усилия за да се постигне състезателна реализация. В този смисъл нашите резултати подкрепят данните от други подобни проучвания.

4. Анализ на резултатите от изследване на мотивационния климат

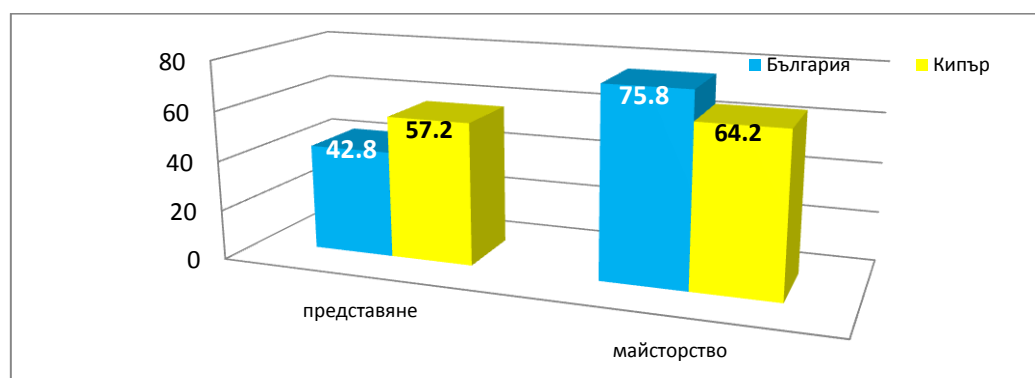
Една от задачите на нашето проучване е да изследваме дали съществуват различия между спортистите от Кипър и от България, а също така дали съществуват

различия между един индивидуален, протичащ в стабилна среда и един колективен спорт, който протича в условията на непрекъснато променящи се ситуации.

Получените резултати по фактор **националност** се представят на таблица 12 (фиг.12).

Таблица 12. Резултати от сравнителния анализ на целевата ориентация по фактор националност.

Страна	Кипър					България				F	p
	N	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Ориентация към представяне	50	57.2	7.9	41.00	70.00	42.8	8.8	23.00	60.00	37.529	.000
Ориентация към майсторство	50	64.2	6.4	50.00	76.00	75.8	5.4	61.00	85.00	59.336	.000

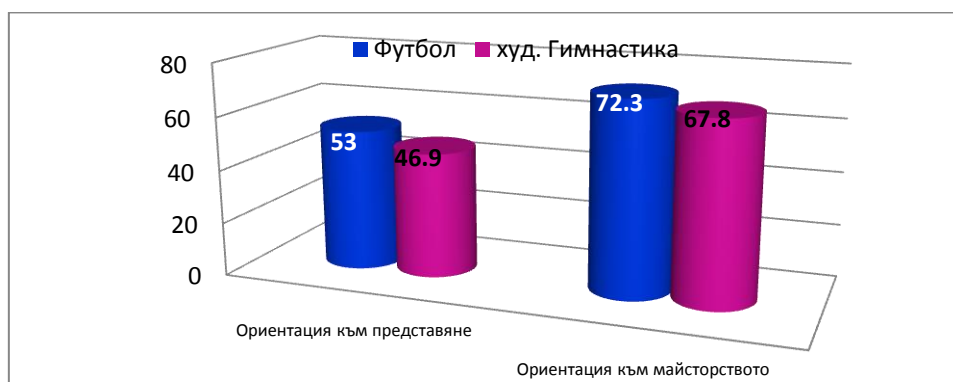
Фиг. 12. Стойности на мотивационния климат при български и кипърски спортисти

Кипърските спортисти, макар че са ориентирани в по-голяма степен към майсторството, демонстрират по-ниски стойности по този показател, в сравнение с българите. Резултатите разкриват значими различия при ориентация към представяне, където кипърците имат по-високи стойности, в сравнение с българите. Изследванията разкриват, че спортистите от различни видове спорт с възприет мотивационен климат, ориентиран към майсторство, чувстват по-голямо удоволствие и удовлетвореност от заниманията със спорт, оценяват треньора си по-благоприятно и вярват, че трябва да се трудят упорито, за да напреднат (Roberts, et al., 1996).

Според получените данни от нашето изследване по фактор **спорт** (табл. 13, фиг.13) футболистите и гимнастичките имат по-високи стойности на ориентация към майсторство. Изследваните лица са елитни спортисти, които вече са на това ниво, на което знаят че тренировката е много важна за тяхната реализация в съответния спорт. Техните тренировки са продължителни (при гимнастичките 4-6 часа на ден) и всекидневни.

Таблица 13. Резултати от сравнителния анализ на данните от изследване на мотивационния климат по фактор спорт

Спорт	N	Худ. Гимнастика				Футбол				F	p
		M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Ориентация към представяне	50	46.9	8.3	25.00	62.00	53.0	12.6	23.00	70.00	8.142	.005
Ориентация към майсторство	50	67.8	9.6	50.00	85.00	72.3	5.9	61.00	84.00	7.885	.006

Фиг. 13. Стойности на мотивационния климат по фактор спорт

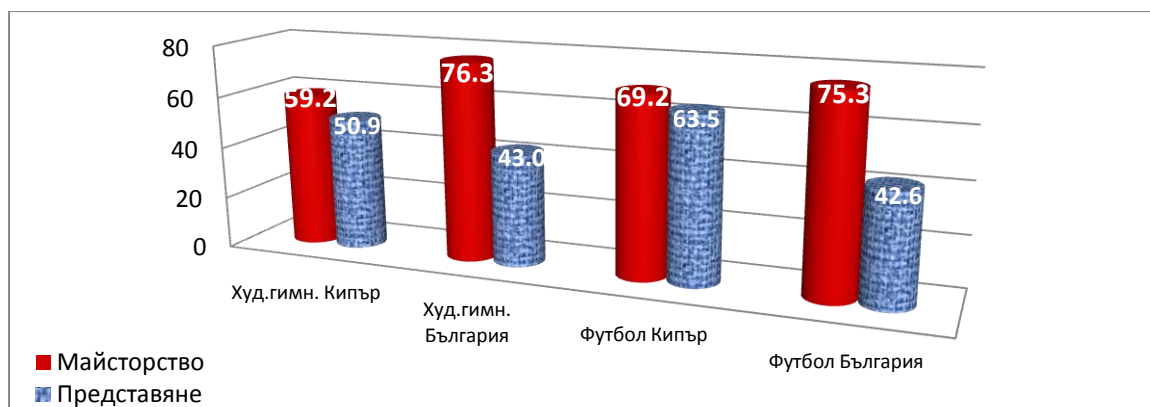
Сравнителният анализ на резултатите на спортистите от Кипър и от България също разкрива значими различия по отношение на възприетия мотивационен климат.

На таблица 14 и фиг.14 са представени данните от сравнителния анализ на резултатите. Кипърските гимнастички, макар че са ориентирани към майсторството, имат значимо по-ниска средна стойност от българките.

Като цяло българските състезатели (и гимнастички, и футболисти) имат по-благоприятни резултати, според данните от литературата. Те са в по-голяма степен ориентирани към майсторство и с по-ниски резултати по отношение на ориентацията към представяне.

Таблица 14. Резултати от вариационния анализ на мотивационен климат

Ориентация към представяне	N	Худ. гимнастика				Футбол				F	p
		M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Кипър	50	50.9	5.5	41.00	62.00	63.5	3.7	55.00	70.00	20.826	.000
България	50	43.0	8.8	25.00	60.00	42.6	9.1	23.00	57.00		
Ориентация към майсторство	N	Худ. гимнастика				Футбол				F	p
		M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Кипър	50	59.2	4.2	50.00	66.00	69.2	3.7	62.00	76.00	33.248	.000
България	50	76.3	4.5	66.00	85.00	75.3	6.2	61.00	84.00		

Фиг. 14. Средни стойности на мотивационния климат при български и кипърски състезатели по художествена гимнастика и футбол.

Според получените данни всички спортисти от нашето изследване са ориентирани към майсторството, което означава, че те имат по-развити адаптивни модели и по-висока вътрешна мотивация за занимания със спорт, с подчертаване на усилията и удовлетвореност. Трябва да отбележим, че изследваните лица са елитни спортисти, които вече са на ниво, на което знаят, че тренировката е много важна за тяхната реализация в спорта. Те са мотивирани да постигнат високи резултати в своя спорт и полагат необходимите усилия за това.

Кипърските спортисти обаче показват по-ниски стойности при ориентация към майсторството, в сравнение с българите (фиг.14). Като цяло българите имат благоприятни резултати. Това в голяма степен е логично. Българският спорт е на по-високо ниво, има по-големи традиции и постижения, отколкото кипърския.

Сравнително високи са резултатите на кипърските спортисти при ориентацията към представяне. Те се характеризират със сравнително висока ценност на индивидуалните умения, конкуренцията, чувството на удовлетворение, получено от демонстрация на превъзходство над другите членове на отбора и противника, наказание на допуснатите грешки. Както вече споменахме мотивационният климат се определя от въздействията на социалната среда и ситуацията, т.е. нивото на състезание и неговата субективна значимост за спортиста, изисквания и очаквания на треньора, на родители, на публика, широката общественост и други.

В **обобщение** можем да кажем, че в една малка държава като Кипър спортът не е толкова развит, колкото в България. Кипърските спортисти нямат големи успехи на международен терен. Това влияе на дългосрочната мотивация за занимание със спорт. Въпреки това, през последните години футболът и гимнастиката се развиват интензивно. Спортистите вече започват да виждат националната си реализация в

конкретния спорт. Спортният психолог вече започва да е част от екипа, особено във футбола.

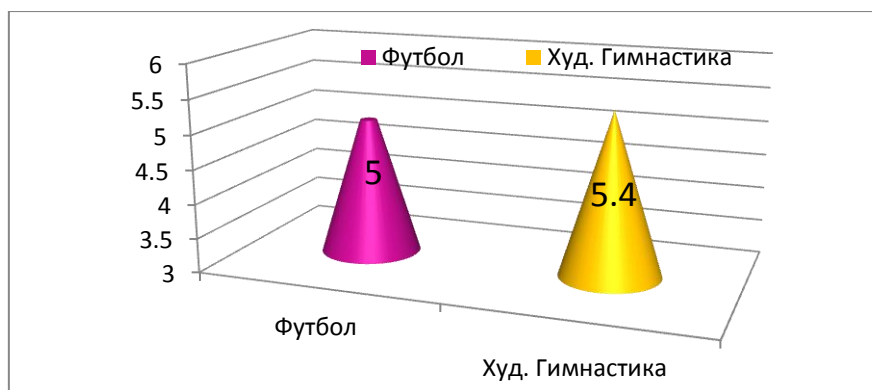
5. Анализ на резултатите от изследване на локализацията на контрола

В настоящото изследване за нас е интересно да проучим локализацията на контрола като компонент на състезателното поведение на изследваните спортисти и връзката на този личностен конструкт със специфичната спортна среда.

На таблица 15 и фиг. 15 са представени резултатите по фактор **спорт**.

Таблица 15. Резултати от сравнителния анализ на локализация на контрол по фактор спорт

Спорт	N	M	SD	Min	Max	F	P
Футбол	50	5.0	2.3	.00	10.00	.519	.473
Худ.гимн.	50	5.4	2.0	2.00	12.00		
Общо	100	15.2	2.2	.00	12.00		

Фиг. 15. Сравнителен анализ на вътрешна локализация на контрол по фактор спорт.

Изследваните футболисти и гимнастички се характеризират с вътрешна локализация на контрол, т.е. те вярват, че победа е резултат от вложените усилия и техните действия.

Резултатите от сравнителния анализ на данните от изследването на локализация на контрол по фактора **националност** са представени на таблица 16. Резултатите на двете групи изследвани състезатели са с близки стойности. При българите са налице малко по-високи стойности на локуса на контрол в сравнение с кипърците.

Таблица 16. Сравнителен анализ на резултатите от изследване на локализацията на контрола по фактор националност

Страна	N	M	SD	Min	Max	F	P
България	50	5.8	2.6	.00	12.00	.008	.929
Кипър	50	5.2	1.7	2.00	10.00		
Total	100	5.5	2.2	.00	12.00		

Спортистите и от двата вида спорт и от Кипър и от България, според данните се характеризират с вътрешна локализация на контрол. Това означава, че изследваните спортисти вярват в собствените си способности за да постигнат максималния резултат. Очакванията за личен контрол върху средата и получаваните резултати в дейността играят съществена роля в регулацията на поведението.

В **обобщение** можем да кажем, че резултатите сочат, че не се наблюдават статистическо значими различия както по вид спорт, така и в зависимост от националността. Общо взето не се наблюдават съществени различия между изследваните спортисти при изследването на локализация на контрол. Това най-вероятно се дължи на факта, че изследваните спортисти са елитни спортисти и вътрешната локализация на контрола се счита за един от личностните параметри, които се свързват с успеха в спорта.

6. Анализ на резултатите от изследване на перфекционизма

За нас е интересно да изследваме степента на перфекционизма при състезателките по художествена гимнастика в Кипър и в България и до колко всяка от дименсиите на перфекционизма влияе върху състезателното поведение на кипърските и българските гимнастички. По този начин изследвахме и степента на перфекционизма при футболистите в Кипър и в България и връзката му със състезателното поведение на футболистите.

Резултатите от сравнителния анализ по фактор **националност** са представени на таблица 17.

Таблица 17. Сравнителен анализ на отделните дименсии на перфекционизма по фактор националност

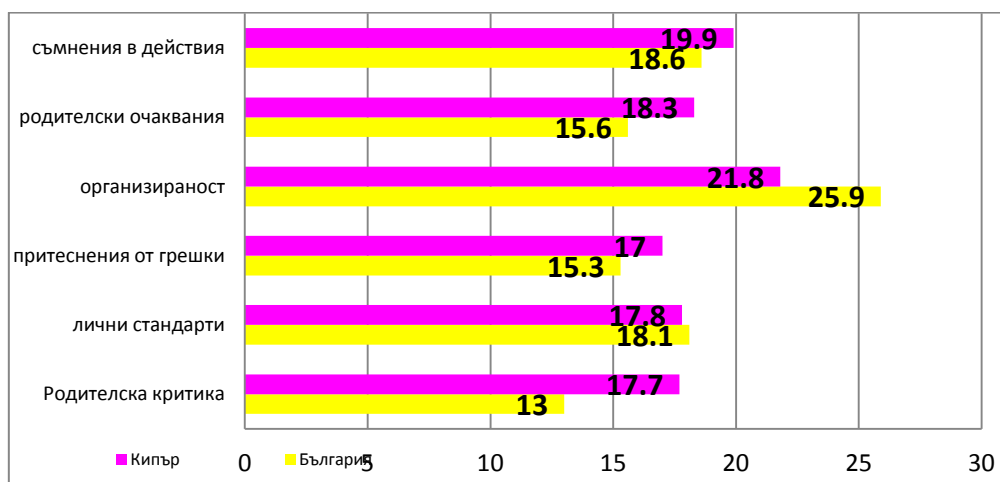
Страна	N	България				Кипър				F	p
		M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Родителска критика	50	13.0	3.8	6.00	23.00	17.7	3.7	10.00	26.00	17.8	.001
Лични стандарти	50	18.1	3.4	11.00	25.00	17.8	3.3	9.00	24.00	.196	.659
Притеснения от грешки	50	15.3	4.3	6.00	25.00	17.0	4.4	9.00	26.00	3.773	.055
Организираност	50	25.9	2.9	15.00	30.00	21.8	4.2	12.00	29.00	31.471	.000
Родителски очаквания	50	15.6	4.5	6.00	27.00	18.3	4.3	11.00	29.00	9.156	.003
Съмнения в действия	50	18.6	4.0	7.00	27.00	19.9	3.1	14.00	27.00	3.252	.074

Прави впечатление фактът, че при кипърските гимнастички са налице значимо по-високи стойности по подskalите, характеризиращи така наречения „неадаптивен перфекционизъм”. Резултатите разкриват голямото влияние на родителите в тренировката и състезанието при кипърските спортисти.

Това поставя на дневен ред проблема за ролята на родителите за развитие на състезателната реализация на спортистите. Обратна тенденция се наблюдава по отношение на така наречения „Адаптивен перфекционизъм”. И при двете подскали при българските състезатели са налице по-високи стойности.

Трябва да отбележим, че по отношение на личните стандарти не се наблюдават значими различия. Можем да твърдим, че това е една от същностните характеристики на спортиста, факт, който е констатиран в редица изследвания.

На фиг. 17 са представени средните стойности по отделните скали на перфекционизма.

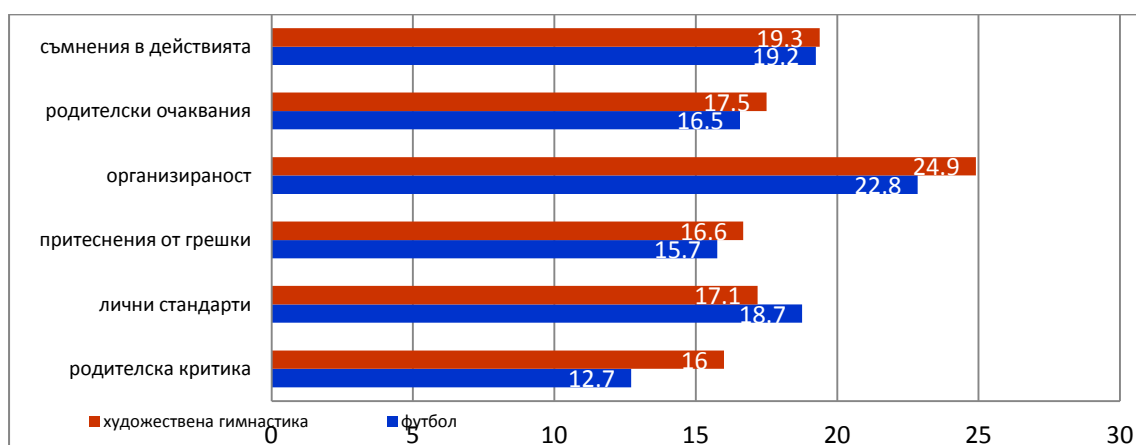

Фиг. 17. Резултати от вариационния анализ на перфекционизма при български и кипърски състезатели.

Резултатите от сравнителния анализ по фактор **спорт** са представени в таблица 18.

Таблица 18. Резултати от сравнителния анализ на данните по отделните скали на перфекционизма по фактор спорт

Спорт	N	Футбол				Художествена гимнастика				F	p
		M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Родителска критика	50	12.7	2.9	6.00	21.00	16	4.3	7.00	26.00	19.787	.000
Лични стандарти	50	18.7	2.8	12.00	25.00	17.1	3.6	9.00	24.00	5.756	.018
Притеснения от грешки	50	15.7	3.9	6.00	25.00	16.6	4.9	8.00	26.00	1.050	.308
Организираност	50	22.8	3.5	15.00	30.00	24.9	4.4	12.00	30.00	6.542	.012
Родителски очаквания	50	16.5	3.9	8.00	24.00	17.5	5.2	6.00	29.00	1.026	.314
Съмнения в действия	50	19.2	2.9	10.00	25.00	19.3	4.2	7.00	27.00	.037	.849

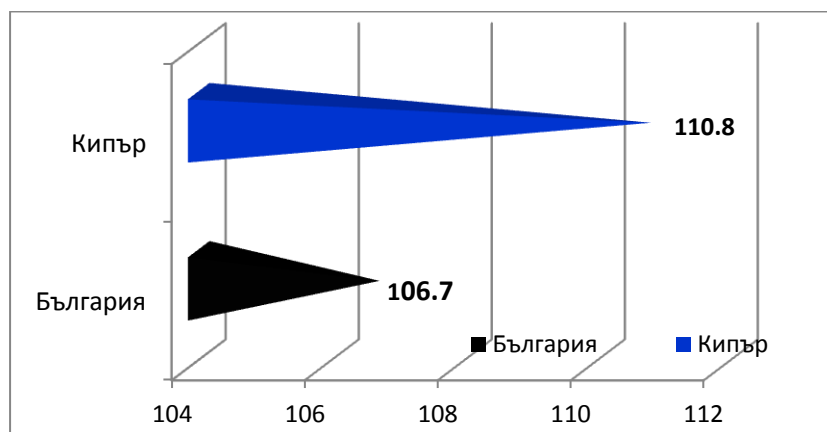
Фиг. №18: Средни стойности по отделните подскали на перфекционизма

Според получените данни футболистите имат значимо по-високи стойности по скалата „лични стандарти” от гимнастичките. При гимнастичките са налице по-високи стойности при родителската критика и родителските очаквания. Тези резултати биха могли да се дължат на ранната възраст, в която гимнастичките започват състезателната си кариера. От много малка възраст родителите имат голямо влияние върху тях. Футболистите явно са по-независими от оценката на родителите. Родителите играят значителна роля в живота на спортистите, още повече в един спорт като художествена гимнастика, където състезателките от ранна възраст попадат в конкретна спортна среда. Родителите често поставят високи цели и имат високи очаквания от гимнастичките. По отношение на подскалата „притеснения от грешки” при

гимнастичките са налице по-високи средни стойности. Изискванията за перфектното изпълнение, по време на състезание и фактът, че най-малката грешка може да има фатален резултат за реализацията на гимнастичките водят до по-силни притеснения от грешки.

Организираността е много важен фактор за всички спортисти. Те трябва да организират времето си така, че да могат да съчетават дългите тренировки с училището, ученето и свободното си време, с цялостния си дневен режим. По-висока средна стойност обаче се получава при гимнастичките.

На фиг.19 са представени получените данни от общия перфекционизъм по фактор **националност**.

Фиг. 19. Резултати от вариационния анализ на общ перфекционизъм по фактор националност

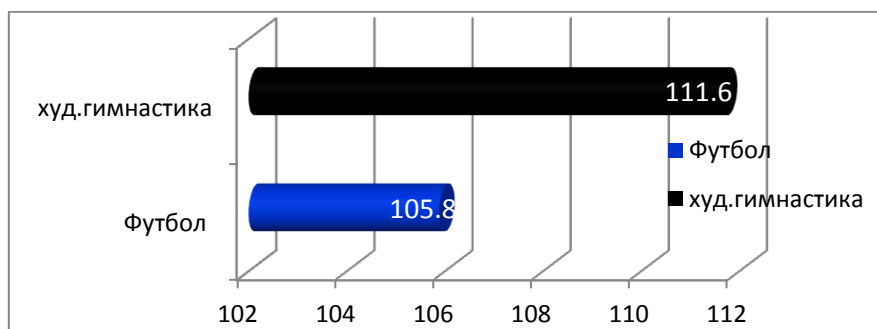
Според получените данни при кипърските спортисти се наблюдава по-висока средна стойност на общия перфекционизма. Кипърските спортисти се характеризират с висок перфекционизъм, т.е. те са склонни към търсене на съвършено изпълнение, поставят високи цели за себе си. Родителите им също им поставят високи цели и имат високи изисквания и очаквания от спортистите. По-ниски стойности на общия перфекционизъм са получени от българските спортисти.

На таблица 20 и фиг. 20 са представени получените данни от общия перфекционизъм по фактор **спорт**.

Таблица №20: Сравнителен анализ на данните на общия перфекционизъм по фактор спорт

Спорт	N	M	SD	Min	Max	F	p
Футбол	50	105.8	10.4	79.00	134.00	3.992	.048
Худ.гимнастика	50	111.6	17.5	72.00	155.00		
Общо	100	108.7	14.6	72.00	155.00		

Обобщените резултати от изследването сочат, че българските състезатели – и гимнастички и футболисти, имат по-високи стойности по скалите свързани с адаптивния перфекционизъм. При кипърските състезатели се наблюдават по-високи стойности по скалите, характеризиращи неадаптивния перфекционизъм.

Фиг. №20: Средни стойности на общия перфекционизъм при гимнастички и футболисти

Трябва да отбележим, че високите стойности по факторите „съмнения в действията” и „притеснения от грешки” са нормални при такива спортове като художествената гимнастика, където съвършеното изпълнение на двигателните действия е необходимо за успешната изява. Във футбола по всяка вероятност това е свързано с високите социални очаквания и изисквания в този спорт.

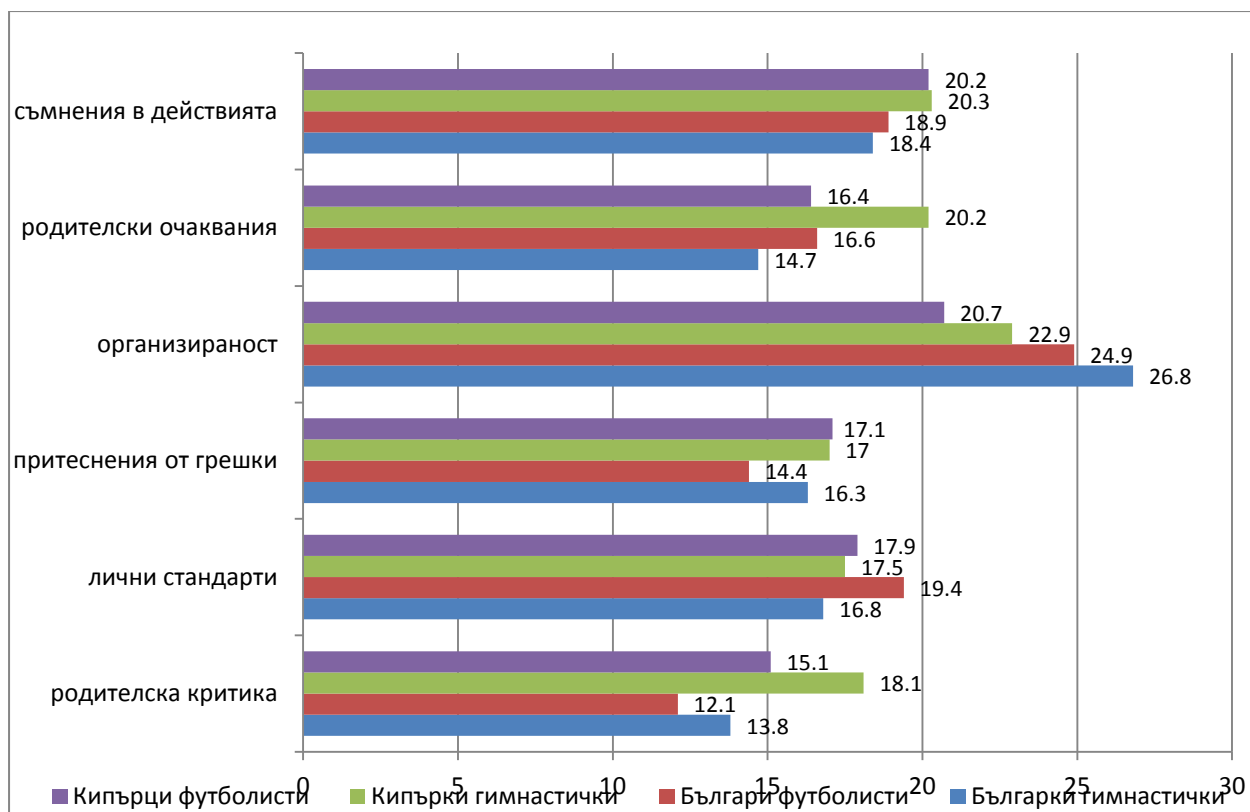
Като цяло можем да **обобщим**, че специфичната среда в конкретния спорт оказва силно влияние върху формирането на поведението на спортистите. Специфичните културни характеристики в Кипър и България, традициите в спорта влияят върху параметрите на състезателното поведение.

Анализът на резултатите, получени от изследването на перфекционизма при състезателите от двата вида спорт в България и Кипър са преставени на таблица 21 и фиг.21.

Таблица 21. Резултати от сравнителния анализ на данните по отделните скали на перфекционизма

Родителска критика	N	Худ. гимнастика				Футбол				F	p
		M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Кипър	50	18.1	3.5	12.00	26.00	15.1	3.0	10.00	21.00	5.090	.026
България	50	13.8	3.9	7.00	23.00	12.1	3.5	6.00	21.00		
Лични стандарти	N	Худ. гимнастика				Футбол				F	p
		M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max		
Кипър	50	17.5	3.7	9.00	24.00	17.9	3.1	11.00	23.00	2.224	.139

България	50	16.8	3.6	11.00	23.00	19.4	2.7	13.00	25.00		
Притеснения от грешки		Худ. гимнастика				Футбол					
	N	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max	F	p
Кипър	50	17.0	5.6	9.00	26.00	17.1	3.0	11.00	23.00	1.280	.261
България	50	16.3	4.2	8.00	25.00	14.4	4.3	6.00	25.00		
Организираност		Худ. гимнастика				Футбол					
	N	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max	F	p
Кипър	50	22.9	5.0	12.00	29.00	20.7	2.8	15.00	26.00	.020	.887
България	50	26.8	2.5	20.00	30.00	24.9	2.9	15.00	30.00		
Родителски очаквания		Худ. гимнастика				Футбол					
	N	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max	F	p
Кипър	50	20.2	4.2	11.00	29.00	16.4	3.6	11.00	24.00	11.386	.001
България	50	14.7	4.6	6.00	27.00	16.6	4.3	8.00	24.00		
Съмнения в действията		Худ. гимнастика				Футбол					
	N	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max	F	p
Кипър	50	20.3	3.7	14.00	27.00	20.2	2.8	16.00	26.00	.829	.365
България	50	18.4	4.6	7.00	27.00	18.9	3.4	10.00	25.00		
Общ Перфекционизъм		Худ. гимнастика				Футбол					
	N	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max	F	p
Кипър	50	116.2	16.1	85.00	151.00	107.7	5.3	101.00	122.00	.3262	.074
България	50	107.0	17.9	72.00	155.00	106.4	13.7	79.00	134.00		

Фиг. 21. Сравнителен анализ на отделните дименсии на перфекционизма по фактор спорт и страна

В обобщение можем да кажем, че данните разкриват специфичен профил на гимнастичките от Кипър и България. Потвърждава се тенденцията, че кипърските гимнастички имат по-високи стойности по всички скали на неадаптивния перфекционизъм. Те са по-зависими от родителската критика и очаквания, изпитват по-силни притеснения от грешки и съмнения в действията. Логично зависимостта от значимите други води до по-ниски нива на организираност. Този факт буди притеснение като се има предвид, че това е една от характеристиките, както сочат редица изследвания (Т. Янчева, 2004), която е нужна за спортистите. Родителите играят голяма роля в живота на спортистите, особено в Кипър, както сочат получените резултати. Семейството е много важен фактор в едно малко общество като Кипър, което влияе съществено върху развитието и поведението на спортистите.

Подобна е тенденцията и при изследваните футболисти. Кипърските състезатели имат по-високи стойности по скалите, свързани с неадаптивния перфекционизъм и по-ниски по скалите, характеризиращи адаптивния.

Явно специфичните национални особености като елемент на средата оказват влияние върху изграждането на тези личностни особености.

7. Резултати от корелационния анализ на данните от проведеното изследване

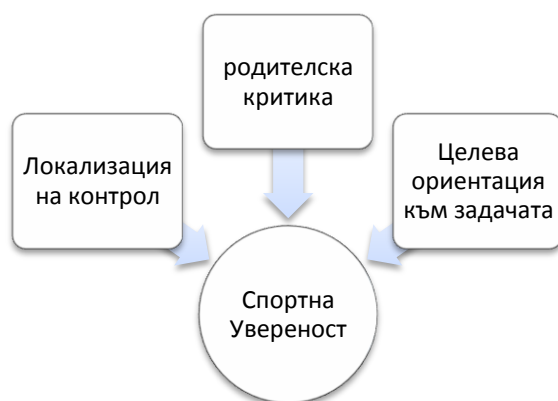
Според получените резултати от корелационния анализ се установява, че стемежът към себепрепятстване, родителската критика, родителските очаквания, съмнения в действията, притеснения от грешки, мотивационен климат ориентиран към представяне, целевата ориентация към себе си са психични характеристики на спортистите, които взаимодействат отрицателно с Аз-ефективността, спортната увереност, целевата ориентация към майсторство, целевата ориентация към себе си, личните стандарти, организираността и стремежа към формиране на перфекционизъм.

Целенасоченото стимулиране на положителните зависимости, които се установяват от корелационния анализ биха подпомогнали процеса на подготовка и състезателна реализация на спортиста.

8. Резултати от регресионния анализ на данните от проведеното изследване

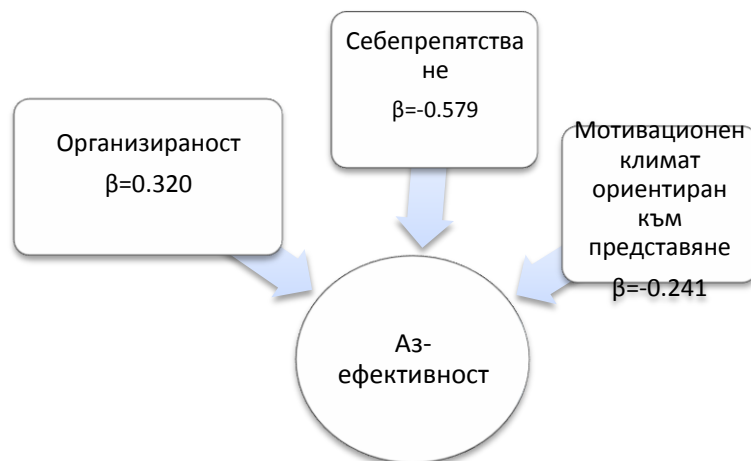
Резултатите от регресионния анализ на данните от цялото проведено изследване показват, че съществуват редица зависимости между отделните фактори. За нас беше важно да установим не само съществуващите зависимости между изследваните показатели, но и посоката на това взаимодействие.

Според получените резултати от регресионния анализ родителската критика и локализацията на контрол имат значимо отрицателно влияние върху спортната увереност (фиг. 22). Това е очакван резултат от гледна точка на това, че постоянната критика на родителите на действията и поведението на спортистите, негативната оценка на получените резултати влияят отрицателно върху тяхната увереност. От друга страна целевата ориентация към задачата има значимо положително влияние върху спортната увереност.

Фиг. 22: Ефекти на личностни качества върху спортната увереност

Според получените резултати от регресионния анализ се установяват значими отрицателни зависимости между зависимата променлива Аз-ефективност и независимите променливи себепрепятстване и мотивационен климат ориентиран към представяне и значима положителна зависимост между Аз-ефективност и организираност (фиг. 23).

Фиг. 23: Ефекти на личностни качества върху спортната увереност

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Получените резултати от проведеното емпирично проучване на изведените личностни качества, като компоненти на състезателното поведение и търсенето на взаимовръзката им с изискванията на специфичната спортна среда в конкретния вид спорт (художествена гимнастика и футбол) на състезатели от Кипър и България ни дават основание да изведем следните **ИЗВОДИ**:

1. На основата на направения теоретичен анализ и наблюденията от практиката изведохме особеностите на спортната среда в два различни вида спорт –

художествена гимнастика и футбол, както и специфичните изисквания, които предявяват към състезателното поведение на спортистите.

2. Получените резултати от изследването разкриват определени различия в личностните характеристики на двете групи състезатели – гимнастички и футболисти.

- При състезателките по художествена гимнастика са установени значимо по-високи нива на себепрепятстване, родителска критика, притеснения от грешки, организираност, родителски очаквания и общия перфекционизъм.
- При футболистите са налице по-високи резултати при спортната увереност, целевата ориентация към себе си, мотивационния климат, ориентиран към майсторство, мотивационния климат, ориентиран към представяне и личните стандарти.
- Не са установени значими различия между двете групи състезатели по показателите локализация на контрола, Аз-ефективност, целева ориентация към задачата и съмнения в действията.

3. Получените данни от проведеното изследване разкриват определени различия в личностните характеристики в зависимост от националността.

Установени са значими културни различия по следните показатели:

- При българските спортисти са установени по-високи резултати по показателите спортна увереност, Аз-ефективност, целева ориентация към задачата, мотивационния климат, ориентиран към майсторство, лични стандарти и организираност.
- При кипърските спортисти са налице по-високи резултати при себепрепятстване, целева ориентация към себе си, мотивационен климат ориентиран към представяне, родителска критика, притеснения от грешки, родителски очаквания, съмнения в действията. Установено е влиянието на родителите върху кипърските спортисти.
- Не са установени значими различия между кипърските и българските спортисти при локализацията на контрола. И при двете култури спортистите се характеризират с вътрешна локализация на контрол.

4. Получените резултати от изследването разкриват значими различия между гимнастичките и футболистите от България и от Кипър.
- Кипърските гимнастички, според получените данни, се характеризират с по-високи нива на себепрепятстване, родителска критика, родителски очаквания и общ перфекционизъм.
 - Кипърските футболисти в нашето изследване са с по-високи нива при целевата ориентация към егото и мотивационния климат, ориентиран към представяне.
 - При българските състезателки по художествена гимнастика са налице по-високи резултати при мотивационния климат, ориентиран към майсторство и организираност.
 - Изследваните български футболисти са с по-високи резултати при спортната увереност, Аз-ефективността, целевата ориентация към задачата и личните стандарти.
5. Получените резултати от корелационния анализ разкриват положителни и отрицателни зависимости между изследваните личностни характеристики.
- Установяват се високи положителни зависимости между общия перфекционизъм със съмнения в действията, родителски очаквания, допускане на грешки, родителска критика и лични стандарти. Високи зависимости се установяват и между мотивационен климат, ориентиран към майсторство и спортна увереност, между родителски очаквания и съмнения в действията и родителската критика. Силни зависимости се регистрират между родителската критика и себепрепятстването.
 - Умерени положителни зависимости се установяват между себепрепятстването и допускането на грешки, общия перфекционизъм и мотивационен климат, ориентиран към представянето. Умерени зависимости са установени между Аз-ефективността и организираността и мотивационния климат ориентиран към майсторство, между целевата ориентация към егото и мотивационния климат, ориентиран към представяне, между съмнения в действия и родителска критика, лични стандарти и

допускането на грешки, между допускането на грешки и родителската критика и родителските очаквания.

- Високи отрицателни зависимости се установяват между Аз-ефективност и себепрепятстване.
- Умерени отрицателни зависимости се регистрират между факторите Аз-ефективност, притеснение от грешки и мотивационен климат, ориентиран към представяне, между себепрепятстването и спортната увереност, целева ориентация към задачата и мотивационен климат ориентиран към майсторство, между родителска критика, спортна увереност и мотивационен климат, ориентиран към майсторството, между мотивационен климат ориентиран към майсторство и родителските очаквания, мотивационен климат ориентиран към представяне и между мотивационен климат, ориентиран към представяне и организираността.

б. Резултатите от регресионния анализ на данните от проведеното изследване показват редица положителни и отрицателни зависимости между изследваните личностни характеристики.

- Според получените резултати от регресионния анализ родителската критика и локализацията на контрола имат значимо отрицателно влияние върху спортната увереност.
- Целевата ориентация към задачата има значимо положително влияние върху спортната увереност.
- Установяват се значими отрицателни зависимости между Аз-ефективност, себепрепятстване и мотивационен климат, ориентиран към представяне.
- Значима положителна зависимост се установява между Аз-ефективност и организираност.

В обобщение можем да кажем, че психичните качества които влияят положително върху състезателното поведение са спортна увереност, Аз-ефективност, целева ориентация към задачата, мотивационен климат, ориентиран към майсторство, вътрешна локализация на контрол, личните стандарти и организираност. Психичните

качества, които влияят отрицателно върху състезателното поведение са себепрепятстване, целева ориентация към себе си, мотивационен климат, ориентиран към представяне, родителската критика, родителските очаквания, съмнения в действията и притеснения от грешки.

Межкултурните различия, които се наблюдават показват, че българите имат по-висока спортна увереност, Аз-ефективност, целева ориентация към задачата, мотивационен климат, ориентиран към майсторството, вътрешна локализация на контрола, лични стандарти и организираност. Докато кипърците имат по-изразени себепрепятстване, целева ориентация към егото, мотивационен климат, ориентиран към представяне, родителска критика, родителски очаквания, съмнения в действията и притеснения от грешки.

Обяснение за това можем да потърсим във факта, че България има голяма история в тези два изследвани спорта, особено при международни състезания и мачове. Резултатите от нашето изследване разкриват значимо влияние на родителите на кипърските състезатели, които активно участват при вземането на различни решения, относно клуба, присъстват на тренировки и понякога препятстват работата на треньора. Това явление не се наблюдава толкова често в България.

Резултатите очертават и различията между футбола и художествената гимнастика. Гимнастичките имат по-висока Аз-ефективност, родителска критика, притеснения от грешки, организираност, родителски очаквания и съмнения в действията. Докато футболистите имат по-висока спортна увереност, целева ориентация към задача и себе си, мотивация ориентирана към майсторство и към представяне и лични стандарти. Характеристиките на средата на всеки спорт обясняват установените резултати. Изискванията за перфектно изпълнение, ранната специализация на гимнастичките, липсата на възможност за компенсация на грешките, субективността на спорта и индивидуалното изпълнение влияят върху формирането на състезателното поведение на гимнастичките. От друга страна обективността на спорта, свръхкомерсиализацията, голямата публичност, високия социален статус, възможността за компенсация на грешките и колективните действия са няколко от характеристиките на футболната спортна среда, които влияят върху формирането на състезателното поведение на футболистите.

Ограничения на изследването

Един от проблемите, които срещнахме при написането на настоящия дисертационен труд е свързан с ограничените литературни източници по изследвания проблем, особено от гръцките автори.

На второ място това е по-ограничения обем на изследваната извадка. Липсата на достатъчно състезателки по художествена гимнастика в Кипър, занимаващи се на високо ниво води до ограничаване на цялата извадка.

ПРЕПОРЪКИ

На основата на получените резултати и обобщените изводи от изследването можем да отправим следните препоръки:

1. Нивото на себепрепятстване като компонент на Аз-ефективността оказва значимо отрицателно влияние върху обобщените очаквания за лична ефективност, а оттам и върху увереността, мотивацията и целеполагането в процеса на подготовката и състезателна реализация на спортиста. Това изисква целенасочена работа за повишаване на увереност в собствените способности и мотивацията.
2. Предвид установеното значимо влияние на родителите върху поведението на кипърските състезатели бихме препоръчали организирането на систематизирани курсове с родителите с оглед повишаване на тяхната компетентност по отношение на развитието таланти в спорта.
3. В Кипър художествена гимнастика е спорт, който не е толкова развит. За неговото популяризиране и развитие в годините напред трябва да бъде изградена държавна политика. За да се породи интереса към този спорт в училищата би трябвало да се разяснят положителните страни на художествената гимнастика, т.е. грация, перфектна визия, дисциплинираност, интелект и други.
4. За ефективна подготовка на кипърците спортисти трябва да има не само техническа подготовка, но и ментална. За ефективна ментална подготовка е необходимо участието на спортен психолог в екипа.

Резултатите от емпиричното изследване потвърждават нашата изследователска хипотеза, свързана със съществуването на определени различия в състезателно

поведение на спортистите, в зависимост от спецификата на конкретния вид спорт (индивидуален или колективен), неговите дейности характеристики и изисквания към личността и поведението. Регулацията на поведението и адаптацията на спортиста към специфичните условия на спортно-състезателната дейност до голяма степен зависят от субективното възприемане и моделиране на средата, което определя мястото и ролята на личността в нея. В този смисъл постановката и управлението на процеса на спортна подготовка в значителна степен влияе върху тяхното съдържание и организация. Установените особености и закономерности в изследваните личностни конструкти, както и специфичните изисквания на спортната среда към състезателното поведение на гимнастиките и на футболистите обуславят необходимостта от отчитането им при изграждането на модела за психологическо осигуряване и психологическа подготовка. Това ще помогне спортистите да си изградят тези психични качества и умения за успешна състезателна дейност и като индивидуални личности.

Основната насока на нашата бъдеща работа по темата се определя от необходимостта от развитието и усъвършенстването на психическата подготовка, особено в Кипър.

СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Аристотелус, М., Мултидименсионалния перфекционизъм при състезатели по футбол и художествена гимнастика в България и Кипър, В сб.: Личност. Мотивация. Спорт, Т. 21, С., 2017, С. 69-79.
2. Аристотелус, М., Спортна среда и състезателно поведение, Спорт & Наука, бр. 4, 2015, С. 27-33